

Auditdienst Rijk
Ministerie van Financiën

Beleidsdoorlichting Marinestudie – 2005

Deelvraag 3

Colofon

Titel Beleidsdoorlichting Marinestudie - 2005
 Deelvraag 3

Uitgebracht aan drs J.M.D. van Leeuwe, HDB

Datum 16 december 2015

Kenmerk ADR/2015/1634

Inlichtingen
Auditdienst Rijk
070-342 7700

Inhoud

1	Samenvatting	5
2	Inleiding	7
2.1	Aanleiding opdracht	7
2.2	Context opdracht	7
2.3	Leeswijzer rapport	7
3	Doel en aanpak opdracht	8
3.1	Doelstelling	8
3.2	Onderzoeksvragen	8
3.3	Object en reikwijdte	9
3.4	Begripsbepalingen	9
3.5	Aanpak	10
3.6	Rapportage	10
4	Bevindingen	11
4.1	Inleiding	11
4.2	Maatregel 1: De verwerving van vier patrouillevaartuigen, onder meer voor kustwachttaken	11
4.3	Maatregel 2: De vermindering van het aantal M-fregatten	12
4.4	Maatregel 3: De verbetering van de sonar van de Walrusklasse onderzeeboten, onder andere met het oog op de veiligheid tijdens operaties nabij de kust	13
4.5	Maatregel 4: De verruiming van de capaciteiten van de opvolger van het tanker- en bevoorradingschip Hr.Ms. Zuiderkruis om defensiebreed operaties te verrichten	14
4.6	Maatregel 5: De kwantitatieve versterking van de twee bataljons van het Korps mariniers	15
4.7	Maatregel 6: De optimale benutting van de expeditionaire capaciteiten van de luchtverdedigings- en commandofregatten voor i) de bestrijding van tactische ballistische raketten en ii) de bestrijding van landdoelen door langeafstandsraketten (TacTom)	16
4.8	Maatregel 7: De uitbreiding van de huidige mijnenjaagcapaciteit met veegcapaciteit	17
5	Ondertekening	19
	Bijlage 1 Gebruikte afkortingen	21
	Bijlage 2 Geïnterviewde functionarissen	22
	Bijlage 3: Literatuurlijst	23

1 Samenvatting

In opdracht van de Hoofddirectie Beleid (HDB) heeft de Auditdienst Rijk (ADR) één van de vier deelvragen uit de Kamerbrief van 3 juli 2015¹ beantwoord. Deze vraag luidt als volgt:

“Zijn de concrete maatregelen uit de Marinestudie-2005 in de onderzoeksperiode doelmatig en doeltreffend uitgevoerd? Zijn de geraamde investeringen, opbrengsten en exploitatie-uitgaven verwezenlijkt”

De onderzoeksperiode betreft de periode 14 oktober 2005 tot 1 januari 2015. De concrete maatregelen² betreffen de zeven maatregelen welke in de Marinestudie-2005 worden genoemd.

De ADR heeft onderzoek gedaan naar elk van deze zeven maatregelen. Op basis van de gesprekken die wij hebben gevoerd, de documenten welke wij hebben bestudeerd en de gegevens die ons zijn verstrekt hebben wij geen aanleiding te veronderstellen dat in de in beschouwing genomen onderzoeksperiode sprake is geweest van ondoelmatige uitgaven. De in dit rapport genoemde bedragen zijn in het kader van ons onderzoek niet onderhevig geweest aan accountantscontrole.

Ten aanzien van de doeltreffendheid hebben wij de volgende bevindingen:

- drie van de zeven maatregelen zijn per 1 januari 2015 uitgevoerd: de verwerving van patrouillevaartuigen onder meer voor kustwachttaken, de vermindering van het aantal M-fregatten³ en de verruiming van de capaciteiten van de opvolger van het tanker- en bevoorradingsschip Hr.MS. Zuiderkruis om militaire operaties te ondersteunen;
- twee maatregelen zijn voor een gedeelte uitgevoerd. Dit betreft
 - a) de kwantitatieve versterking van de twee bataljons van het Korps mariniers. De personele uitbreiding is per 1 januari 2015 gerealiseerd, terwijl de bijbehorende investeringen in materieel en infra (nog) niet zijn uitgevoerd en
 - b) de verbetering van de sonar van de Walrusklasse onderzeeboten, onder meer met het oog op de veiligheid tijdens operaties nabij de kust. De sonar is op twee van de vier boten aangebracht en getest, op een derde boot aangebracht maar niet getest en op de vierde boot wordt deze momenteel aangebracht;
- één maatregel wordt ten dele uitgevoerd. Dit betreft de optimale benutting van de expeditiecapaciteiten van de luchtverdedigings- en commando (LC-) fregatten voor i) de bestrijding van tactische ballistische raketten en ii) de bestrijding van landdoelen door langeafstandsraketten (TacTom). Voor de bestrijding van tactische ballistische raketten zijn sinds 2009 investeringen gedaan en worden momenteel systemen getest. Van de aanschaf van TacTom wordt afgezien.
- één maatregel is in het geheel niet uitgevoerd: de uitbreiding van de mijnenjaag-capaciteit met veegcapaciteit.

1 "Beleidsdoorlichting samenstelling Koninklijke marine" BS2015011574 d.d. 3 juli 2015

2 Kamerstuk 30300-X-nr 9, 14 oktober 2005

3 Bij de maatregel vermindering van het aantal M-fregatten, is in de Marinestudie ook genoemd het uitrusten van de resterende M-fregatten met een laagfrequente sonar (LFAS). Deze laatste maatregel was per 1 januari 2015 op Zr Ms Van Amstel uitgevoerd en op Zr Ms Van Speijk in uitvoering.

De kosten voor aanschaf van de patrouillevaartuigen zijn in de Marinestudie-2005 begroot op € 440 mln (prijspeil 2005). Het contract voor de bouw van de schepen is getekend in 2007. In de periode tot aan 2015 is uitgegeven een bedrag ad € 511,2 mln; een bedrag ad € 16,6 mln zal na 1 jan 2015 worden uitgegeven. Een bedrag ad € 36,1 is uitgegeven aan prijsbijstelling.

De kosten voor de aanschaf van het JSS zijn in de Marinestudie-2005 geraamd op € 265 mln (prijspeil 2005). Het contract voor de bouw van het schip is getekend in 2009. In de periode tot 2015 is een bedrag ad € 409,3 mln aan de realisatie ervan uitgegeven, waarvan € 84,9 mln aan prijsbijstelling.

De in de Marinestudie-2005 geraamde opbrengst van de verkoop van de vier M-fregatten was € 420 mln (prijspeil 2005). Het totale bedrag aan ontvangsten in de periode 2005 tot 2009 was € 470 mln. De kosten voor het verkoop gereed maken van de M-fregatten zijn gedragen door het Ministerie van Defensie en bedroegen € 44,5 mln, waarvan € 27,4 mln interne kosten van Defensie, hoofdzakelijk kosten van het Marinebedrijf en € 17,1 mln om het dek van de M-fregatten, die aan België zijn verkocht, geschikt te maken voor de NH-90. Opdracht hiertoe is verstrekt aan Damen Shipyards.

In de Marinestudie-2005 zijn de kosten voor de vervanging van de sonar van de Walrusklasse onderzeeboten begroot op € 23,9 mln (prijspeil 2005). Tot 1 januari 2015 bedroegen de uitgaven € 23,6 mln. Het project is in financiële zin gerealiseerd en afgerond hetgeen betekent dat de uitgaven niet hoger worden dan € 23,6 mln. Ons is niet bekend gesteld in hoeverre de aanpassing van de sonarinstallatie gepaard gaat met een verhoging van de exploitatie-uitgaven.

De Marinestudie-2005 heeft in een vertrouwelijke bijlage de verwachting uitgesproken dat de tenuitvoerlegging van de voornemens hierin zal resulteren in een positief saldo van € 2 mln per jaar op de exploitatieuitgaven. Aangezien niet alle maatregelen zijn gerealiseerd, hebben wij geen bevindingen ten aanzien van dit punt. Wel hebben wij uit de ons voorgelegde documenten de bevinding gedaan dat de exploitatieuitgaven van de patrouillevaartuigen ca. € 5 mln (prijspeil 2015) lager zijn dan de exploitatieuitgaven van de M-fregatten. In de Marinestudie-20005 werd een besparing van € 6 mln (prijspeil 2005) voorzien per schip per jaar.

2 Inleiding

2.1 Aanleiding opdracht

De aanleiding tot het uitvoeren van het Auditdienst Rijk-gedeelte (ADR) van de Beleidsdoorlichting is het verzoek van de Hoofddirectie Beleid (HDB) aan de ADR om één van de vier deelvragen van de Beleidsdoorlichting Marinestudie-2005 te beantwoorden. De hoofdvraag en de vier deelvragen zijn deze zomer in een Kamerbrief⁴ bekend gesteld. De rol van de ADR is hierin ook geduid. De Beleidsdoorlichting zal, zoals in de Kamerbrief is gesteld, plaatsvinden aan de hand van Regeling Periodiek Evaluatieonderzoek 2014 (RPE-2014)⁵.

Achterliggende gedachte bij deze Beleidsdoorlichting is, dat het draagvlak voor de uitkomsten van de Beleidsdoorlichting er baat bij heeft, als een instantie buiten het Ministerie van Defensie bijgedragen heeft aan het onderzoek. In dit geval is dat de ADR, onderdeel van het Ministerie van Financiën.

2.2 Context opdracht

In de Defensiebegroting 2015 is aangekondigd dat Defensie een Beleidsdoorlichting "Wijziging samenstelling Koninklijke marine" zal uitvoeren. Deze Beleidsdoorlichting heeft betrekking op de Marinestudie-2005 op grond waarvan destijds de samenstelling en de middelen van de Koninklijke marine zijn aangepast.

Een projectteam binnen het Ministerie is belast met de uitvoering van de beleidsdoorlichting. Er zijn een hoofdvraag en vier deelvragen geformuleerd. Eén van deze vier deelvragen (zie paragraaf 3.2 hierna) wordt beantwoord door de ADR.

2.3 Leeswijzer rapport

Het rapport start met een managementsamenvatting (hoofdstuk 1) met daarin opgenomen een samenvatting van onze belangrijkste bevindingen. De aanleiding, het doel en de aanpak van ons onderzoek staan beschreven in de hoofdstukken 2 en 3. In hoofdstuk 4 vermelden wij onze bevindingen per maatregel. In hoofdstuk 5 is de ondertekening vastgelegd. Tenslotte treft u in de bijlage een overzicht aan van de gehanteerde afkortingen, een lijst van bestudeerde documentatie en geïnterviewde functionarissen.

⁴ Kamerbrief " Beleidsdoorlichting samenstelling Koninklijke marine", nr BS2015011574 d.d. 3 juli 2015

⁵ Regeling Periodiek Evaluatieonderzoek, d.d. 15 augustus 2014, Staatscourant 2014, nr 27142

3 Doel en aanpak opdracht

3.1 Doelstelling

De in dit rapport te beantwoorden hoofdvraag luidt:

“Zijn de concrete maatregelen uit de Marinestudie-2005 in de onderzoeksperiode doelmatig en doeltreffend uitgevoerd? Zijn de geraamde investeringen, opbrengsten en exploitatie-uitgaven verwezenlijkt?”

Beantwoording van bovenstaande hoofdvraag, die gelijk is aan deelvraag 3 van de Beleidsdoorlichting, is doelstelling van ons onderzoek. Ons rapport heeft het karakter van een onderzoeksrapport waarin wij onze bevindingen vastleggen. Wij zullen de hoofdvraag beantwoorden aan de hand van een zogeheten “negative assurance”, aangezien geen controlewerkzaamheden zijn uitgevoerd. Ons antwoord is hierbij gebaseerd op de bevindingen welke wij in het onderzoek hebben opgedaan en in dit rapport zijn vastgelegd.

De beleidsdoorlichting heeft het karakter van een syntheseonderzoek: de beleidsdoorlichting vat samen wat we weten over de doeltreffendheid en doelmatigheid van het beleid⁶.

Bij een syntheseonderzoek worden bestaande onderzoeken, evaluaties en documenten betreffende het beleid als belangrijkste bronmateriaal gebruikt. Alle instrumenten en effecten worden in samenhang bekeken. In beginsel wordt voor de doorlichting geen apart onderzoek uitgevoerd.

Object van onderzoek, namelijk de in de Marinestudie-2005 geformuleerde maatregelen, is hiermee bepaald. Documenten welke zijn opgesteld in het kader van de “Wijziging samenstelling Koninklijke marine” in 2005⁷ en waarop de – hierna te noemen- zeven concrete maatregelen zijn gebaseerd, worden onderzocht. Tot deze documenten worden ook gerekend kamerstukken en andere relevante studies.

3.2 Onderzoeksvragen

De door ADR te beantwoorden deelvraag 3 leidt tot de formulering van de volgende onderzoeksvragen:

1. Is elk van de zeven maatregelen uit de Marinestudie-2005 uitgevoerd?
2. Wat was van de zeven in beschouwing te nemen maatregelen de prognose van verkoopopbrengsten, exploitatie- en investeringsuitgaven, zoals voorzien in oktober 2005, over de periode tot 1 januari 2015 en wat was de realisatie in deze periode?
3. Komen van deze zeven maatregelen de gerealiseerde verkoopopbrengsten, investeringsuitgaven en besparingen overeen met hetgeen ten tijde van het uitvoeren van de Marinestudie-2005 werd gerapporteerd?
4. Zijn de verwervings- en afstotingsprocessen verlopen conform de daartoe gestelde richtlijnen?

⁶ Idem, toelichting bij voetnoot 3

⁷ Kamerbrief “Wijziging samenstelling Koninklijke marine”, 14 oktober 2005

5. Komen de capaciteiten ("capabilities") van de wapensystemen waarin naar aanleiding van de Marinestudie-2005 is geïnvesteerd, overeen met hetgeen ten tijde van de Marinestudie-2005 is toegezegd?
6. Wat zijn de onder de vorige subvragen gevonden afwijkingen tussen voornemen en realisatie en zijn deze verklaarbaar en toegelicht aan de Tweede kamer?

Deelvraag 3 bestaat uit twee subvragen. Het gaat er in de eerste subvraag van deelvraag 3 om of met de maatregelen het beoogde product ("wapensysteem") is verworven (doeltreffendheid), en of dit tegen zo min mogelijk kosten en ongewenste neveneffecten is bereikt (doelmatigheid).

De tweede subvraag van deelvraag 3 is de vraag naar eventuele verschillen tussen de op de 14 oktober 2005 verwachte en per 1 januari 2015 bereikte investeringsuitgaven, opbrengsten en besparingen op exploitatie-gebied. Daar waar sprake is van afwijkingen tussen hetgeen beoogd en hetgeen bereikt is, wordt dit uiteraard toegelicht.

3.3 Object en reikwijdte

De afbakening van het onderzoek ter beantwoording van de hoofdvraag wordt gevormd door:

- Marinestudie-2005 met de daarin genoemde de zeven maatregelen (en dan de financiële effecten van deze zeven maatregelen in deze periode, voorzover gegevens beschikbaar worden gesteld);
- de verwachting op 14 oktober 2005 ten aanzien van de investeringsuitgaven voor elk van deze maatregelen;
- het uitgangspunt dat bij de investeringsuitgaven de –interne- projectkosten niet worden meegenomen, aangezien deze ook niet in de cijfers van de Marinestudie-2005 waren verdisconteerd;
- de zogenaamde "aanvullende materiële en personele exploitatie-uitgaven", waar in de Marinestudie-2005 naar wordt verwezen, voorzover de gegevens hierover beschikbaar worden gesteld.

3.4 Begripsbepalingen

Onder de begrippen "doeltreffendheid van beleid" en "doelmatigheid van beleid", welke in ons onderzoek worden gehanteerd, wordt in de RPE-2014 het volgende verstaan⁸:

Doeltreffendheid van beleid: de mate waarin de beleidsdoelstelling dankzij de inzet van de onderzochte beleidsinstrumenten wordt gerealiseerd;

Doelmatigheid van beleid: de relatie tussen de effecten van het beleid en de kosten van het beleid.

In dit onderzoek worden de doelmatigheid en doeltreffendheid van de (uitvoering van) deelmaatregelen onderzocht. Om iets te kunnen zeggen over doelmatigheid, moet de doeltreffendheid zijn onderzocht. Onze eerste onderzoeksvraag betreft derhalve de doeltreffendheid. De overige onderzoeksvragen betreffen de doelmatigheid.

In het ADR onderzoek kan niet worden vastgesteld of de maatregelen met zo min mogelijk kosten en ongewenste neveneffecten zijn bereikt. Wel kan worden vastgesteld in hoeverre maatregelen zijn genomen om te waarborgen dat de maatregelen (investerings, afstotingen) volgens de daartoe geldende richtlijnen voor verwerving en aanbesteding dan wel afstoting zijn uitgevoerd.

⁸ Regeling Periodiek Evaluatieonderzoek 2014 (RPE 2014), artikel 1 en toelichting bij artikel 2, Staatscourant, 25 september 2014

Zo zal worden vastgesteld of bij verwerving de DMP-procedure⁹ is gevolgd, concurrentiestelling heeft plaatsgevonden, dan wel door middel van contract-auditing de aanvaardbaarheid van de contractbedragen is beoordeeld. Deze maatregelen waarborgen dat uitvoering van de maatregelen uit de Marinestudie-2005 tegen zo gering mogelijke kosten heeft plaatsgevonden.

Bij beantwoording van de vraag naar doeltreffendheid wordt in ons onderzoek vastgesteld of de in de Marinestudie-2005 beschreven maatregelen zijn gerealiseerd. De maatschappelijke effecten komen bij de overige drie deelvragen aan de orde en worden in ons onderzoek niet behandeld.

3.5 Aanpak

De opdracht is uitgevoerd overeenkomstig de Standaard 4400 van de Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (NBA), "Opdrachten tot het verrichten van overeengekomen specifieke werkzaamheden met betrekking tot financiële informatie". Deze Standaard is ook toepasbaar voor opdrachten anders dan die met betrekking tot financiële informatie.

In dit rapport wordt geen zekerheid verschaft, doordat er geen controle-, beoordelings- of andere assurance-opdracht is uitgevoerd. Indien er een controle- of een beoordelingsopdracht zou zijn uitgevoerd, zouden wellicht andere bevindingen zijn geconstateerd die voor rapportering in aanmerking zouden zijn gekomen.

Het onderzoek heeft het karakter van een syntheseonderzoek. Hiertoe hebben wij een aantal documenten bestudeerd. Daarnaast hebben wij van enkele functionarissen een interview afgenomen. Bijlage 2 bij dit rapport bevat een lijst van geïnterviewde functionarissen en Bijlage 3 een lijst van de geraadpleegde documenten.

3.6 Rapportage

De resultaten van het onderzoek zijn in dit rapport opgenomen. Het rapport wordt uitsluitend uitgebracht aan de opdrachtgever. Het concept-rapport hebben wij in het kader van hoor-wederhoor vooraf voorgelegd aan de opdrachtgever.

⁹ Defensie Materieelkeuze Proces

4 Bevindingen

4.1 Inleiding

Er is sprake van zeven maatregelen. Elk van deze maatregelen hebben wij tegen het licht gehouden van de zes onderzoeksvragen uit paragraaf 3.2. Onze bevindingen bij de zeven maatregelen geven wij weer in de paragrafen 4.2 tot en met 4.8.

4.2 **Maatregel 1: De verwerving van vier patrouillevaartuigen, onder meer voor kustwachttaken**

Alle vier de Ocean Going Patrol Vessels (OPV's) zijn voor 1 januari 2015 in gebruik genomen en inmiddels ook ingezet op zowel de Noordzee, voor de kust van Somalië en in het Caraïbisch gebied voor kustwachttaken, bestrijding van piraterij en terrorisme. De OPV's beschikken over alle capaciteiten en systemen die in de Marinestudie-2005 zijn vermeld.

De aanschaf van de vier OPV's is in de Marinestudie-2005 begroot op € 440 mln (prijspeil 2005). Het contract voor de bouw van de vier schepen is in 2007 gesloten. Tot en met 1 januari 2015 is uitgegeven een bedrag ad € 511,2 mln. Per 1 januari 2015 moest nog een bedrag ad €16,6 mln worden uitgegeven als gevolg van restpunten.

De exploitatiekosten van de M-fregatten bedroegen € 10 mln per schip per jaar in 2005. Anno 2015 bedragen de exploitatiekosten van de vier OPV's € 6,8 mln per schip per jaar. Rekening houdend met de geldontwaarding in de periode 2005 tot 2015 zouden de exploitatiekosten van de M-fregatten op prijspeil 2015 ca € 12 mln bedragen, zodat er sprake is van een besparing op exploitatiekosten van ca € 5 mln per schip per jaar.

De totstandkoming van het OPV-project heeft plaatsgehad conform het DMP (Defensie Materieel Keuze)-proces. Voor het bouwmeestercontract en het contract met de Sewaco-leverancier is geen concurrentie gesteld. Om de aanvaardbaarheid van de contractsom vast te kunnen stellen heeft de Auditdienst Defensie (ADD), op 1 april 2014 overgegaan in Auditdienst Rijk (ADR), deze bedrijven alsmede de belangrijke toeleveranciers aan een prijsaudit onderworpen. Met de adviezen van de ADD is rekening gehouden bij het onderhandelen en vervolgens afsluiten van de contracten. Voorafgaand aan het tekenen van de contracten is de Tweede Kamer geïnformeerd¹⁰. De gevolgde handelwijze is gebruikelijk bij het Ministerie van Defensie en waarborgt een doelmatige besteding van de gelden.

In afwijking van de Marinestudie-2005 bestaat de standaard bemanning van de OPV's niet uit 50, maar uit 55 bemanningsleden. Op sommige deelvlakken was behoefte aan meer redundantie, zoals twee extra functies: goederenbeheerder en technisch officier, verder zijn er drie trainee plekken.

¹⁰ Kamerstuk 31200-X-42, d.d. 14 november 2007, "Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2008"

Er wordt momenteel een evaluatie uitgevoerd naar het bemanningsconcept. Deze evaluatie is eind 2015 / begin 2016 gereed. Voor het uitvoeren van taken wordt extra bemanning modulair ingezet, zoals helikopter personeel, mariniers, tolken, medisch personeel en geestelijke verzorging. In totaal zijn daarom 98 bedden beschikbaar aan boord.

Verder is sprake van een beperkte verschuiving van ondersteunende taken van het schip naar de wal¹¹. Het varen met een relatief kleine bemanning had tot gevolg dat bepaalde niveaus van onderhoud, administratieve en logistieke taken niet meer door de bemanning konden worden uitgevoerd, maar dat dit door een walorganisatie van 20 voltijds equivalenten (vte's) moest worden gedaan.

In de Marinestudie is een beeld geschetst van een OPV, die op grond van de eisen ongeveer 90 meter lang en 14 meter breed zou moeten zijn (in verband met het helikopterdek) bij een diepgang van zo'n 4 meter. Nadere uitwerking van de eisen resulteert in een OPV van 108 meter lengte en 16 meter breedte, bij een diepgang van 4,55 meter.

4.3

Maatregel 2: De vermindering van het aantal M-fregatten

Per 1 januari 2015 waren vier M-fregatten verkocht en overgedragen, twee aan België (Hr. Ms. Karel Doorman en Hr. Ms. Willem van der Zaan) en twee aan Portugal (Hr. Ms. Van Nes en Hr. Ms. Van Galen). Verkoop en overdracht waren per januari 2010 gerealiseerd.

De prognose van de verkoopopbrengst van vier M-fregatten bedroeg € 420 mln (prijspeil 2005). De gerealiseerde verkoopopbrengst bedroeg € 470 mln, hetgeen over de periode van 2005 tot 2009 is ontvangen. Om dit bedrag te vergelijken met de geprognosticeerde verkoopopbrengst, dienen de kosten van het verkoop gereedmaken te worden afgetrokken. De kosten voor het verkoop gereed maken van de M-fregatten zijn gedragen door het Ministerie van Defensie en bedroegen € 44,5 mln, waarvan € 27,4 mln interne kosten van Defensie, hoofdzakelijk kosten van het Marinebedrijf en € 17,1 mln om het helikopterdek van de M-fregatten, die aan België zijn verkocht, geschikt te maken voor de NH-90. Opdracht hiertoe is verstrekt aan Damen Shipyards.

Vastgesteld is dat de verkoop conform de daartoe geldende procedures via de Dienst der Domeinen heeft plaatsgevonden.

Afgezien van de beperkte beschikbaarheid van de NH-90 als boordhelikopter, is geconstateerd dat de capaciteiten van de wapensystemen, waarin naar aanleiding van de Marinestudie-2005 is geïnvesteerd, overeen komen met wat ten tijde van de Marinestudie-2005 is toegezegd. In de Marinestudie-2005 is aangegeven dat Belgische en Nederlandse M-fregatten dezelfde configuraties behouden en gelijke modificaties ondergaan.

¹¹ Kamerstuk 30300-X-95 d.d. 18 mei 2006 "Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van defensie (X) voor het jaar 2006"

Daarbij past ook het in de Marinestudie-2005 genoemde initiatief voor een nauwe samenwerking met België bij onderhoud en instandhouding. De Belgische regering heeft in december 2009 besloten om vrijwel alle voor de Nederlandse schepen ontwikkelde verbetermaatregelen ook aan boord van de beide Belgische M-fregatten uit te voeren. In de Materieel Projectoverzichten van 2008 tot en met 2014 is aangegeven dat om de M-fregatten tot het moment van vervanging (voorzien omstreeks 2020-2021) in stand te kunnen houden en om een effectieve inzet in het gehele geweldsspectrum te kunnen garanderen, diverse aanpassingen aan het schip noodzakelijk zijn, waaronder aanpassingen aan het Sensor-, Wapen- en Commandosysteem (SEWACO-systeem). Daarbij is ook aangegeven dat dit project wordt uitgevoerd in nauwe samenwerking met België. Hiermee is gehandeld volgens de hiervoor aangegeven, in de Marinestudie-2005 opgenomen, initiatieven.

In de Marinestudie-2005 is aangegeven dat het Nederlands-Belgisch eskader zal bestaan uit vier LC-fregatten en vier M-Fregatten alle acht uitgerust met een capabele NH90-helikopter. Hiervan was op 1 januari 2015 geen sprake. Ultimo 2014 was als gevolg van vertraging bij de aflevering sprake van twee beschikbare NH90-helikopters. De afname van de NH-90 is pas eind 2014 hervat nadat afspraken met de producent zijn gemaakt en vastgelegd in een juridisch vastgestelde roadmap. Van het voornemen om alle acht schepen uit te rusten met een NH90-helikopter is nog steeds sprake.

4.4 **Maatregel 3: De verbetering van de sonar van de Walrusklasse onderzeeboten, onder andere met het oog op de veiligheid tijdens operaties nabij de kust**

Maatregel 3 draagt de naam 'Veiligheidsaanpassingen Sonar (VAS)' van de Walrusklasse en bevat de volgende projecten:

- 1) Vervanging van de frequentieanalyse-apparatuur van de passieve Medium Range Sonar (MRS-passief);
- 2) Vervanging van de huidige MRS-intercept door een installatie die onder alle akoestische omstandigheden voldoet;
- 3) Vervanging van de actieve MRS door een Mine Avoidance Sonar (MAS).

De verbetering van de sonar is grotendeels gerealiseerd, dat wil zeggen dat op drie van de vier onderzeeboten de VAS op 1 januari 2015 geïmplementeerd was: Zr. Ms. Bruinvis, Zr. Ms. Walrus en Zr. Ms. Zeeleeuw. De vierde onderzeeboot, Zr. Ms. Dolfijn, wordt op dit moment aangepast. De werkzaamheden zijn op basis van planning gereed per medio 2017.

Met de uitvoering van het Instandhoudingsprogramma Walrusklasse onderzeeboten (IP-W) zal de VAS worden geïntegreerd in het nieuwe CMS (Combat Management System).

Voor de eerste twee onderzeeboten, Zr. Ms. Bruinvis en Zr. Ms. Walrus, geldt dat de VAS als standalone is geplaatst. Voor Zr. Ms. Zeeleeuw en Zr. Ms. Dolfijn geldt dat de VAS direct wordt geïntegreerd in het nieuwe CMS.

De VAS is op de Zr. Ms. Bruinvis en Zr. Ms. Walrus getest en akkoord bevonden. De testwerkzaamheden op de Zr. Ms. Zeeleeuw moesten per 1 januari 2015 nog plaatsvinden.

Al met al zijn op 1 januari 2015 drie Walrusklasse onderzeeboten voorzien van de VAS, waarbij de VAS op één onderzeeboot nog getest moest worden. Hierbij wordt opgemerkt dat er zich continu één onderzeeboot in onderhoud bevindt.

In de Marinestudie-2005 zijn de kosten voor de vervanging van de sonar van de Walrusklasse boten begroot op € 23,9 mln (prijspeil 2005). Tot 1 januari 2015 bedroegen de uitgaven € 23,6 mln. Het project is in financiële zin gerealiseerd en afgerond hetgeen betekent dat de uitgaven niet hoger worden dan € 23,6 mln. Ons is niet bekend gesteld in hoeverre de aanpassing van de Sonarinstallatie gepaard gaat met een verhoging van de exploitatie-uitgaven.

4.5 **Maatregel 4: De verruiming van de capaciteiten van de opvolger van het tanker- en bevoorradingsschip Hr.Ms. Zuiderkruis om defensiebreed operaties te verrichten**

De opvolger van Hr. Ms. Zuiderkruis is het Joint Support Ship (JSS), Zr.Ms. Karel Doorman. Hoewel de capaciteiten van het JSS veel ruimer zijn dan die van zijn voorganger is het JSS in dienst gesteld, in eerste instantie voor de maritieme bevoorradingfunctie. De indienststelling van het JSS heeft in april 2015 plaatsgevonden, waarna de overdracht van DMO aan CZSK in september 2015 geschiedde. Het schip heeft in 2014 de operatie Tricolette uitgevoerd bij West Afrika, waarbij het hulpgoederen naar door ebola getroffen gebied in West-Afrika heeft getransporteerd.

De totstandkoming van het JSS-project heeft, evenals dat het geval is geweest bij het OPV-project, plaatsgehad conform het DMP (Defensie Materieel Keuze)-proces. Voor het bouwmeestercontract en het contract met de Sewaco-leverancier is geen concurrentie gesteld. Om de aanvaardbaarheid van de contractsom vast te kunnen stellen heeft de Auditdienst Defensie (ADD), op 1 april 2014 overgegaan in Auditdienst Rijk (ADR), deze bedrijven alsmede de belangrijke toeleveranciers aan een prijsaudit onderworpen. Met de adviezen van de ADD is rekening gehouden bij het onderhandelen en vervolgens afsluiten van de contracten. De gevolgde handelswijze is gebruikelijk bij het Ministerie van Defensie en waarborgt een doelmatige besteding van de gelden.

In de Marinestudie-2005 is een bedrag ad € 265 mln (prijspeil 2005) begroot voor de verwerving van de JSS. In november 2009 is aan de Tweede kamer gemeld dat het projectbudget is vastgesteld op € 363,5 mln (prijspeil 2009)¹². In deze brief zijn de extra geraamde uitgaven als gevolg van aanpassingen aan het ontwerp als volgt toegelicht: € 46 mln prijsspeilherziening, € 25 mln voor een groter ontwerp, € 15 mln voor gedeeltelijke bouw van het platform in Nederland en niet in Roemenië en € 12 mln voor marktspecifieke ontwikkelingen.

Tot en met 2012 is een bedrag ad € 407,9 mln uitgegeven aan de realisatie van de JSS(huidige budget prijsspeil 2015 € 409,3 mln). De stijging van de kosten van de JSS hebben een aantal keer geleid tot Kamervragen.

¹² Kamerbrief "Toezeggingen wetgevingsoverleg Materieel over het project Joint Logistiek Ondersteuningsschip(JSS)", nr BS2009019194 d.d. 19 november 2009

Zo is in februari 2012 gemeld dat verhoging van de kosten als gevolg van herstel van een rekenfout en prijsbijstelling € 65,7 mln bedroeg¹³, terwijl een jaar later een verhoging van € 19,2 mln is gemeld aan prijsscalatie¹⁴.

In afwijking van de Marinestudie-2005 is het JSS eerst vanaf 2014 operationeel en niet in 2011. Deze vertraging is in diverse rapportages aan de Tweede Kamer gemeld. Het JSS is, zoals gemeld in de aanvulling op de nota 'In het belang van Nederland' van 25 oktober 2013 in eerste instantie in dienst gesteld voor de maritieme bevoorradingsfunctie (één van de drie pijlers). Voor de twee andere pijlers, te weten de functie als transportschip om middelzware transporthelikopters te verplaatsen en de functie van ondersteuning van operaties door maritieme eenheden op het land, worden mogelijkheden onderzocht van gezamenlijk gebruik en de hiervoor benodigde internationale partner(s).

In de Marinestudie-2005 werd er nog vanuit gegaan dat Zr. Ms. Amsterdam in dienst zou blijven, maar deze is reeds afgestoten naar aanleiding van de nota 'Defensie na de kredietcrisis: een kleinere krijgsmacht in een onrustige wereld' van 8 april 2011. De bevoorradingscapaciteit van de Koninklijke marine is daarmee gehalveerd. Het uitvoeren van helikopteroperaties met het JSS is beproefd met diverse vliegtuigen, waaronder NH90 en Cougar. Tevens is in Amerikaanse wateren een Osprey van het United States Marine Corps op het schip geland.

4.6 **Maatregel 5: De kwantitatieve versterking van de twee bataljons van het Korps mariniers**

De bedoelde kwantitatieve versterking van het Korps mariniers heeft gedeeltelijk plaatsgevonden. De personele uitbreiding heeft plaatsgevonden, de investering in materieel en aanpassing van huisvesting hebben (nog) niet plaatsgevonden.

In de Marinestudie-2005 is een bedrag ad € 45 mln (prijspeil 2005) opgenomen voor de benodigde investeringen voor onder meer terreinvoertuigen, communicatiemiddelen en de persoonlijke uitrusting van de mariniers en moest de benodigde infrastructuur aangepast worden. Hiervan is, naar ons is medegedeeld, in de periode tot 1 januari 2015 een bedrag ad € 7,7 mln uitgegeven. Met name de investeringen in infra, zoals in de Marinestudie-2005 voorzien, dienen nog te worden gerealiseerd.

Het doel van de maatregel was om het expeditionaire (voortzettings)vermogen van het Korps Mariniers aanzienlijk te vergroten door het uitbreiden van beide bataljons met 125 vte naar 657 vte. In het bijzonder zou het gaan om investeringen in commandovoering, mobiliteit, zelfbescherming, vuurkracht en logistiek. In het definitief reorganisatieplan¹⁵ is de beoogde versterking van beide mariniersbataljons beschreven waarbij invulling is gegeven aan het gestelde in de Marinestudie-2005. De beoogde versterking zou plaatsvinden in de periode 2007-2009, waarbij in 2010 de beide bataljons operationeel gereed zouden zijn.

13 Kamerstuk 33000-X-77 V&A, d.d. 4 april 2012 "Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Defensie voor het jaar 2012, lijst van vragen en antwoorden"

14 Kamerbrief "Nota Project Verwerving Joint Logistiek Ondersteuningsschip (JSS)", nr BS2011034679 d.d. 25 oktober 2011

15 Implementatieplan Marinestudie; deelprojecten marinierseenheden; definitief reorganisatieplan "versterken mariniersbataljon" d.d. 12 november 2007

Sinds de Marinestudie-2005 zijn er diverse reorganisaties geweest en zijn de mariniersbataljons doorontwikkeld naar Marine Combat Groups, die direct inzetbaar zijn. In deze reorganisaties is ook de kwantitatieve versterking doorgevoerd. Aan de hand van de bemanningslijsten hebben wij vastgesteld dat de personele uitbreiding inderdaad heeft plaatsgevonden.

In de Marinestudie 2005 staat aangegeven dat de benodigde infrastructuur aangepast wordt¹⁶. De manoeuvrebataljons van het Korps mariniers zijn in de Van Braam Houckgeestkazerne in Doorn gelegerd, echter deze kazerne biedt te weinig ruimte voor de uitbreiding van de bataljons. Daarom zou de locatie Buitenveld in Den Helder aangepast gaan worden zodat het gevechtssteunbataljon daarin kon plaatsnemen. Omdat deze locatie niet op tijd gereed zou zijn, is als interim huisvesting voor de periode 2008-2009 gekozen voor de tijdelijke accommodatie Marinekazerne Willemsoord (MKWD) in Den Helder. De infrastructuur, zoals voorzien in de DMP-A, is niet gerealiseerd. De in het DMP-A beoogde locatie, Buitenveld, is verkocht. In de brief van de minister van Defensie d.d. 17-09-2013 'In het belang van Nederland'¹⁷ is aangekondigd dat de bouw van een nieuwe marinierskazerne in Vlissingen Defensie in staat stelt zich te concentreren op minder locaties. Na gereedkomen van deze marinierskazerne, zullen onder andere de twee Marine Combat Groups erin trekken. Tot die tijd zijn de mariniers van de twee Marine Combat Groups gehuisvest in Doorn en de Netherlands Maritime Special Forces (NLMARSOF) (voormalige gevechtssteunbataljon) in tijdelijke locaties in Den Helder.

Materieel

De verwerving van aanvullend materieel heeft vertraging opgelopen. Onder meer onder financiële druk zijn projecten (Verbeterd Operationeel Soldaat Systeem (VOSS) en Defensie-brede Vervanging Operationele Wielvoertuigen (DVOW)) naar achteren geschoven. Kleine wapens en munitie zijn wel beschikbaar. Voor het overige wordt in voorkomende gevallen met oud materieel en/of materieel in beperkte aantallen gewerkt.

De afwijkingen tussen voornemen en realisatie betreffen met name vertragingen in investeringen in materieel en vertragingen en wijziging in de geplande huisvesting.

4.7

Maatregel 6: De optimale benutting van de expeditionaire capaciteiten van de luchtverdedigings- en commandofregatten voor i) de bestrijding van tactische ballistische raketten en ii) de bestrijding van landdoelen door langeafstandsraketten (TacTom)

De (i)-maatregel voor de bestrijding (alleen het detecteren en het volgen) van tactische ballistische raketten wordt ingevoerd, maar is nog in realisatie en was 1 januari 2015 niet gerealiseerd.

De (ii)-maatregel voor de bestrijding van landdoelen met langeafstandsraketten (Tactom) is in 2007 met de afweging over gewenste intensiveringen stopgezet. Voor de verwerving van de Tactom is in de Marinestudie-2005 een bedrag ad € 57,3 mln opgenomen.

¹⁶ DMP-A d.d. 6 juli 2007, S2007013114 project "Kwantitatieve versterking mariniersbataljons"

¹⁷ Kamerbrief "Aanvulling op de nota 'In het belang van Nederland', nr BS2013031445 d.d. 25 oktober 2013

Met het annuleren van deze investering in het kader van één van de bezuinigingsrondes, die van invloed zijn geweest op de uitvoering van de Marinestudie-2005, is dit bedrag niet uitgegeven¹⁸. In antwoord op Kamervragen heeft de Minister van Defensie geantwoord dat aan een voorstudie voor de Tactom € 1 mln is uitgegeven¹⁹.

M.b.t. maatregel (i) - de bestrijding van tactische ballistische raketten - is de maatregel op te delen in het radarsysteem en het raketsysteem:

a) M.b.t. het radarsysteem:

De vier Luchtverdedigings- en Commando (LC)-fregatten beschikken over een Signaal Multibeam Acquisition Radar for Targeting – L bands (SMART-L radar). In 2006 is een sensormodificatie met succes beproefd. Hiermee is bewezen dat de SMART-L, na modificatie, in staat is ballistische doelen te detecteren en te volgen.

De SMART-L installaties op de Nederlandse LC-fregatten worden in de periode 2017-2021 gemodificeerd om ook daadwerkelijk deze additionele BMD sensorfunctie te kunnen vervullen. In 2012 is aan de Tweede Kamer gemeld dat de implementatie aan boord van het eerste LC-fregat naar verwachting in 2018 gereed zou zijn en die van het vierde en laatste LC-fregat in 2021²⁰.

b) M.b.t. het raketsysteem:

Bij de Marinestudie-2005 is aangegeven:

- dat om LC-fregatten geschikt te maken voor de onderschepping van tactische ballistische raketten, meer aanvullend onderzoek nodig was;
- dat de precieze omvang en de kosten van een volgende fase van het project afhankelijk waren van de ontwikkeling van de benodigde onderscheppingsraket in de Verenigde Staten.

Voor de uitvoering van bovenstaande maatregelen is in de Marinestudie-2005 geen bedrag opgenomen.

In 2011 is aan de Tweede Kamer gemeld dat Defensie niet overweegt het Standard Missile-3 antiraketsysteem aan te schaffen²¹.

De schepen krijgen voor Theatre Ballistic Missile Defence (TBMD) wel een verbeterd sensorpakket maar geen aangepaste lanceer installatie. Dit wijkt echter niet af van wat in de Marinestudie-2005 is aangegeven²².

4.8 Maatregel 7: De uitbreiding van de huidige mijnenjaagcapaciteit met veegcapaciteit

Het voornemen was dat Defensie met de verwerving van een flexibel (modulair) veegsysteem vanaf 2010 de beschikking zou krijgen over een effectieve en doelmatige mijnbestrijdingscapaciteit die het expeditionaire vermogen van de gehele Nederlandse krijgsmacht ten goede komt en tevens tegemoet komt aan de behoefte van de NAVO op dit terrein. In de beleidsbrief Defensie 2011²³ is aangegeven dat wordt afgezien van de herintroductie mijnneveegcapaciteit.

18 Kamerbrief "Wereldwijd dienstbaar" d.d. 18 september 2007, nr 31243

19 Kamerbrief "Beantwoording vragen over het defensiebeleid op hoofdlijnen" d.d. 24 augustus 2007, nr HDAB2007023493

20 Kamerstuk 27830-100, d.d. 16 mei 2013 "Materieelprojecten"

21 Kamerstuk 27830-9, d.d. 26 sept 2011 "Materieelprojecten"

22 Kamerstuk 30300-X-9, 12 oktober 2005

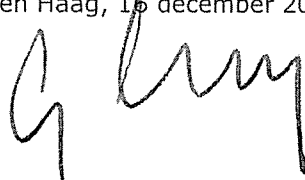
23 Kamerstuk 32733-1, d.d. 8 april 2011 "Beleidsbrief Defensie"

De maatregel kon relatief eenvoudig worden stopgezet aangezien voor deze maatregel, in tegenstelling tot andere maatregelen, nog geen verplichtingen waren aangegaan.

In de Marinestudie-2005 is een bedrag ad € 114 mln (prijspeil 2005) opgenomen voor aanpassing van de mijnneveegcapaciteit.

5 Ondertekening

Den Haag, 16 december 2015

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'C.P. Ockhuysen', written in a cursive style.

Drs. Ir. C.P. Ockhuysen RA
Projectleider

Auditdienst Rijk
Postbus 20201
2500 EE Den Haag
(070) 342 77 00

Bijlage 1 Gebruikte afkortingen

ADR	Auditdienst Rijk
APAR	Active Phased Array Radar
BMD	Ballistic Missile Defence
CMS	Combat Management System
DMP-A	Defensie Materiaal Proces, type A document
DVOW	Defensiebrede Vervanging Operationele Wielvoertuigen
EWC	Early Warning Capability
HDB	Hoofddirectie Beleid
Hr. Ms.	Harer Majesteits Schip
IP-W	Instandhoudingsprogramma Walrusklasse onderzeeboten
JSS	Joint Support Ship
LC-fregatten	Luchtverdedigings- en Commando-fregatten
LFAS	Light Frequency Anti-submarine Sonar
M-fregatten	Multipurpose-fregatten
MAS	Mine Avoidance Sonar
MKWD	Marinekazerne Willemsoord
MRS	Medium Range Sonar
NAVO	Noord Atlantische Verdrags Organisatie
NBA	Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants
NLMARSOF	Netherlands Maritime Special Forces
OPV's	Ocean Going Patrol Vessels
RPE-2014	Regeling Periodiek Evaluatieonderzoek 2014
SM3	Standard Missile 3
SEWACO-systeem	Sensor-, Wapen- en Commandosysteem
SMART-L	Signaal Multibeam Acquisition. Radar for Targeting – L bands
SMP	Soldier Modernization Program
Tactom	Tactical Tomahawk
TBMD	Theatre Ballistic Missile Defence
USMC	United States Marine Corps
VOSS	Verbeterd Operationeel Soldaat Systeem
VTE	Voltijds equivalenten
Zr. Ms.	Zijner Majesteits Schip

Bijlage 2 Geïnterviewde functionarissen

- Oppelaar, RG, BRIGGENMARNIS, Mr., CZSK/OPSKTZ
- Tas, RP, KTZ, CZSK/PBV/INT/S&A
- Spierings, MFCM, KTZ (LD), Drs., CZSK/PCZSK/F&C

Telefonische afstemming

- Leeuw, PAJH, de, KTZ, Ir., DMO/MATLOG/PROJN/PROJOST/PO PROJOST
- Bosch, D, van den, KLTZ (TD), MSc MA, DMO/MATLOG/WPSN/MARIT SYSN/MARIT TECH/TECHN INT/PO TECHINT
- Zuiddam, R, Ir., DMO/MATLOG/PROJN/DMP PROJN

Bijlage 3: Literatuurlijst

De verwerving van vier patrouillevaartuigen

- CV DMP A brief project 1,3 en 4
- CV DMP BCD brief project 1
- DMP-B-C-D Patrouilleschepen
- DMP-BCD patrouillevaartuigen
- IFF DMP-A 27 10 2009
- Kamermotie behoud OPV
- Kamerstuk 30300-X-95 DMP-A divers 18-05-2006
- Kamerstuk 30300-X-113 Voorbereiding 15-06-2006
- Kamerstuk 30300-X-138 V&A 06-09-2006
- Kamerstuk 31200-X-42 DMP-BCD 14-11-2007
- Kamerstuk 31200-X-75 V&A 12-12-2007
- Kamerstuk 31243-1-h1 Wereldwijd dienstbaar 18-09-2007
- Kamerstuk 32123-X-15 IFF DMP-A 27-10-2009
- Kamerstuk 32123-X-24 DMP-BCD 05-11-2009
- Kamerstuk 32123-X-26 V&A 10-11-2009
- Kamerstuk 32123-X-38 Werkgelegenheid 19-11-2009
- Kamerstuk 32123-X-82 Exploitatie 01-12-2009
- Kamerstuk 32733-1 Bezuinigingen 08-04-2011
- Kamerstuk 32733-32 Behoud OPV's 14-06-2001
- Kamerstuk 33000-X-67 Aanpassingen 02-02-2012
- Kamerstuk 33000-X-77 V&A 04-04-2012
- Kamerstuk 33763-7 Aanvulling In het belang van Nederland 25-10-2013
- OPV_Herijkingsnota patrouilleschepen BS2010021875[1]_DPLAN_101022
- OPV_DMP-A NR-IFF PS versie B-beraad_DPLAN_090727
- OPV_DMP-A_DPLAN060111
- OPV_FB Herijking AN Patrouilleschepen voor 30 mm munitie_DPLAM_101015
- OPV_FB Herijkte Afdoeningsnota NR IFF_DPLAN_091207
- OPV_KB DMP-BCD Patrouillevaartuigen_DMO
- OPV_KB Project IFF-patrouilleschepen – behoeftestelling_StadDef_091027
- OPV_SCIP Nota HDFC Patrouilleschepen_HDFC_071108
- Overdracht en overname patrouilleschip Friesland
- Overdracht en overname patrouilleschip Groningen
- Overdracht en overname patrouilleschip Holland
- Overdracht en overname patrouilleschip Zeeland

De afstoting van vier multifunctionele (M)-fregatten

Contracten met België

- Intentieverklaring verkoop fregatten aan België
- BE M-fregatten 2005-13-AM
- Amendement I op contract 2005-13-AM (ondertekend)
- Amendement II op contract 2005-13-AM (ondertekend)

Contracten met Chili

- Contract Chili Fregatten 2004-01-AM
- Amendement 1 op contract 2004-01-AM
- Amendement 2 op contract 2004-01-AM
- Amendement 3 op contract 2004-01-AM
- Amendement 4 op contract 2004-01-AM
- Amendement 5 op contract 2004-01-AM (ondertekend)

Contracten met Portugal

- Contract Portugal M-fregatten
- Amendement I op contract Fregatten Portugal

De verbetering van de sonar van de Walrusklasse

- CV DMP A brief project 1,3 en 4
- Kamerstuk 30300-X-95 DMP-A diverse 18-05-2006
- Kamerstuk 30300-X-113 Verwerving 14-06-2006
- Kamerstuk 31200-X-129 Instandhouding programma 13-06-2008
- Kamerstuk 31200-X-154 V&A 01-09-2008
- Instandhoudingsprogramma Walrus 13-06-2008
- Aanpassing sonar Walrusklasse 20090238492
- WLRS_Verslag A-beraad sonar Walrus_DPLAN060213
- WLRS_Afdoeningsnota sonar Walrusklasse_CDS_061018
- WLRS_DMP-A Sonar Walrusklasse versie pre A-beraad_DPLAN_051219
- WLRS_Interne Toelichting sonar Walrus_DPLAN_051220
- WLRS_KB DMP-BCD sonar Walrusklasse_DMO
- WLRS_STAF Advies sonar Walrusklasse_DPPLAN_051128
- Final SAT2 Procedure Manta system signed
- MoM 28.11.2013 SAT2 MANTA signed
- Visie onderzeedienst 09-06-2015
- Visie onderzeedienst 11-06-2015

De verruiming van de capaciteit van de opvolger van de Hr.Ms. Zuiderkruis

- CV DMP A brief project 1,3 en 4
- Financiële bijlage DMP BCD JSS
- Inventarisatie internationaal medegebruik van de JSS
- JSS_proj nota scope clients op JSS BS2-12-33350[1]_DMO_121022
- JSS_Afdnota Herijking JSS medische inventaris_CDS_110825
- JSS_Afdoeningsnota JSS S2006035535_CDS_061018
- JSS_DMP-A VV Zuiderkruis_060403_DPLAN
- JSS_KB prijsverhoging JSS S2009019194[1]_091119_StasDef
- JSS_KB antw kamervragen verw JSS BS2012009160[1]_MinDef_120404 MinDef
- JSS_KB antw kamervragen verw JSS BS2012019471[1]_MinDef_120606
- JSS_KB antw motie kades JSS BS2014006508[1]_MinDef_140305
- JSS_KB antw motie kades JSS BS2014011857[1]_MinDef_140425
- JSS_KB vervolg nota In het belang van Nederland_MinDef_131025
- JSS_KB verwerving JSS BS2012002895[1]_MinDef_120202
- JSS_KB verwerving JSS_MinDef_111101
- JSS_nota CZSK Inventarisatie int medegebruik JSS 2014002634[1]_DPLAN_140526

- JSS_nota Ministerbudgetoverschrijding JSS_DMO_111101
- JSS_nota onderhandelingsresultaat JSS S2009011160[1]_DMO_09720
- JSS_nota opdracht inventarisatie int medegebruik JSS BS2014002634[1]+CDS_140526
- JSS_Proj nota aanpassing NSE JSS BS2012015557[1]_DMO_120503
- JSS_rect KB antw kamervragen JSS rect vr 35 BS2012013125[1]_MinDef_120427
- JSS_SCB nota gebruiksplan JSS S2009006789[1]_DPLAN_090707
- JSS SCIP Verslag A-beraad JSS_DLAP_060330
- JSS_Studie verv ZKRS ds2_DS_040920
- JSS_verslag BCD beraad JSS_DMO_091019
- Karel Doorman
- Kamerstuk 30300-X-95 DMP-A divers 18-05-2006
- Kamerstuk 30300-X-113 verwerving 14-06-2006
- Kamerstuk 30300-X-138 V&A 06-09-2006
- Kamerstuk 32123-X-24 DMP-B C D JSS 05-11-2009
- Kamerstuk 32123-X-38 werkgelegenheid 19-11-2009
- Kamerstuk 32123-X-82 exploitatie 01-12-2009
- Kamerstuk 33000-X-77 V&A 04-04-2012
- Proces Verbaal van Overneming JSS van DMO naar CZSK
- Proces Verbaal van Overneming JSS van DSNS naar DMO
- 150924_Procesverbaal_van_overneming_JSS_DMO-CZSK_24sept_-_final_[signed]

De kwantitatieve versterking van de twee manoeuvrebataljons van het Korps mariniers

- CV DMP A brief project 5
- DMP-A Marns bat 06-07-2007
- Kamerstuk 30800-X-105 DMP-A Marns bat06-07-2007
- Kamerstuk 31200-X-19 V&A 19-10-2007
- Kamerstuk 32733-1 Bezuiniging 08-04-2011
- Kwantitatieve versterking manoeuvrebataljons Korps Mariniers
- MARN_DMP-A Manoeuvrebataljons mariniers_DPLAN_06-07-2007

De optimale benutting van de expeditionaire capaciteiten van de luchtverdedigings- en commandofregatten

- CV DMP BCD brief project 6
- Kamerbrief-beantwoording-vragen-over-het-defensiebeleid-op-hoofdpijnen 24-08-2007
- Kamerstuk 27830-91 MBMD DMP-A 26-09-2011
- Kamerstuk 27830-93 MBMD DMP-BCD 07-10-2011
- Kamerstuk 27830-94 MBMD V&A 26-10-2011
- Kamerstuk 27830-100 MBMD 16-05-2012
- Kamerstuk 32733-1 Bezuiniging 08-04-2011
- LCF MBMD_Afdoeningsnota MBMD_CDS_120123
- LCF MBMD_BSF Sensorintegratiestudie_(versie_PB)_DPLAN_131209
- LCF MBMD_DMP-A SMART-L MOD_DPLAN_110712
- LCF MBMD_Fiche stafadvies nota MTMB van DMO_DPLAN_111220
- LCF MBMD_KB A-fase MBMD - commerciële bijlage_MinDef_110926
- LCF MBMD_KB A-fase MBMD_MinDef_110926

- LCF MBMD_KB BCD-fase MBMD_MinDef_111105
- LCF MBMD_nota verslag A-beraad MBMD_DPLAN_111205
- LCF MBMD DMP-A_DPLAN
- LCF_MBMD DMP-BCD combineren_DMO
- LCF_MBMD DMP-BCD resultaten_MinDef

De uitbreiding van de huidige mijnenjaagcapaciteit met veegcapaciteit

- CV DMP A brief project 7
- CV DMP B brief project 7
- Kamerstuk 31200-X-66 DMP-A Mijnenvegen 23-11-2007
- Kamerstuk 31200-X-84 V&A 22-01-2008
- Mijnenjaagcapaciteit met veegcapaciteit 2007
- MVC_DMP B Mijnenvegen_DMO_100303
- MVC_Stafadvies Mijnenvegen_DPLAN_070817
- MVC_Afdoeningsnota Herintro Mijnenvegen(v2)_DPLAN_080304
- MVC_DMP-A NLRCIMS_definitief_DPLAN_070830
- MVC_pres Herintroductie Mijnenveegcapaciteit FAQs_DPLAN_080219